

 **The Manuscript of Seyyed Alinaghi Hosseini Dashti's Syntactic Poem:
Introduction and Analysis**

  Hossein Mohtadi¹

 Azra Sadat Latifi Hosseini²

Submitted: 2024-01-31 Revised: 2025-04-04 Accepted: 2024-05-24 Published: 2025-06-01 pp.147-174

Abstract:

Hazrat Sultan Bahoo is one of the great religious and mystical scholars and one of the prominent writers and poets of Arabic, Persian and Punjabi languages. He has written 140 books in the field of Sufism and mysticism, which includes one book in Punjabi language and 139 other books in Persian language, including prose and a divan of poetry. Bahoo- founder of the Qadiriyya famil- whatever he said and whatever he wrote against his contemporaries, the people accepted it with open heart and mostly became his disciples. So his words have a deep impact on people. The title of this research is "The necessity of correcting the manuscript of "Aql e Bidar" by Sultan Bahu". The book Aql e Bidar is a manuscript whose date of authorship is unknown, but it is often believed that it was written during the reign of King Aurangzeb Alamgir. The mysteries of the names of ALLAH (Attributes), the interpretation of Faqr (فقر) and the rank of Faqr, the Role and Importance of Hoo (هُو), the goals and objectives of the chain of Qadiriya, and the details and assessment of evil scholars are mentioned in this book. His writings have been translated in many languages and are taught across the world. He holds a distinguished and celebrated position among all-time great Punjabi Sufi poets and his poetry always remained popular among academics as well as common people alike. The main subject of this book is the methods of struggling and meditating in the way of God And this book is written in prose mixed with rhythmic and rhyming style.

Keywords: Necessity of correction, Bahoo, Punjabi, Qadiriyya, Irfan.

CONFLICT OF INTERESTS

The authors declare that there is no conflict of interest regarding the publication of this paper.

This is an open access article under the terms of the [Creative Commons Attribution-NonCommercial License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited and is not used for commercial purposes.

© 2024 The Author(s). Journal of Codicology and manuscript research published by Torath pub. on behalf of the Scientific Association of Manuscript Research and Codicology of IRAN.

1. (Corresponding author) Associate Professor. Department of Arabic Language and Literature. Persian Gulf University. Bushehr. Iran.
2. PhD. student, Department of Arabic Language and Literature. Persian Gulf University. Bushehr. Iran.

References

- Quran Karim
 - Behresi, Seyyed Gholam Hossein (2013), The Biography of Seyyed Ali Naqi Hosseini Dashti Meyankhareh, First Edition, Tehran, Rasanesh Novin.
 - Dashti, Seyyed Ali Naqi, The Syntax Poem of Seyyed Ali Naqi (Original Version), Qom, Personal Library of Seyyed Ali Asghar Latifi, undated.
 - Dashti Meyankhareh, First Edition, Tehran, Rasanesh Novin.
 - Gholami, Khalil (2013), Extracted from the collection of articles published in the book The Biography of Seyyed Ali Naqi Hosseini Dashti Meyankhareh, First Edition, Tehran, Rasanesh Novin.
 - Hosseini Dashti, Seyyed Mostafa (2013), Extracted from the collection of articles published in the book The Biography of Seyyed Ali Naqi Hosseini Dashti Meyankhareh, First Edition, Tehran, Rasanesh Novin.
 - Hamidi, Seyyed Jafar (2001), Bushehr Encyclopedia, Tehran, Printing and Publishing Organization of the Ministry of Culture and Islamic Guidance.
 - Hashemi, Ahmad (2009), Jewels of Eloquence, Translated by Hassan Erfan, Tenth Edition, Qom, Publication of Eloquence.
 - Hashemi Zadeh, Seyyed Mohammad Reza (2013), Extracted from the collection of articles published in the book The Biography of Seyyed Ali Naqi Hosseini Dashti Meyankhareh, First Edition, Tehran, Rasanesh Novin.
 - Jafari, Seyyed Mohammad Reza (2018), Chahcharagh, First Edition, Bushehr, Zamezmehaye Roshan.
 - Mazaarei Rouhani, Molla Abbas (2014), Unvowelled Version of the Syntax Poem of Seyyed Ali Naqi, Qom, Personal Library of Seyyed Ali Asghar Latifi.
 - -----, Vowelled Version, Qom, Personal Library of Seyyed Ali Naqi Shari'at Zadeh, undated.
 - Nabavi, Seyyed Mohammad Hassan (2013), Extracted from the collection of articles published in the book The Biography of Seyyed Ali Naqi Hosseini
 - Safaie Bushehri, Gholam Ali (2020), Announcements of Scholars, Encyclopedia of the Clergy of Bushehr Province, First Edition, Qom, Boostan Ketab.

doi نسخه خطی منظومه نحوی سید علینقی حسینی دشتی: معرفی و تحلیل

عذرا السادات لطیفی حسینی^۲ حسین مهتدی^۱

از صفحه ۱۴۷ تا صفحه ۱۷۴ تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۱۲ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۱/۱۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۰۳ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۷/۰۱

چکیده:

منظومه نحوی سید علینقی حسینی دشتی، اثری فاخر و منتشرنشده از قرن سیزدهم هجری یکی از برجسته‌ترین آثار علمی در حوزه قواعد صرف و نحو زبان عربی است که به نظمی شاعرانه و بر وزن الفیه ابن مالک اندلسی سروده شده است. اهمیت و ضرورت این پژوهش از آن روست که اثر مذکور؛ علی‌رغم جایگاه برجسته‌اش در ادبیات منظوم علمی، تاکنون مورد توجه کافی قرار نگرفته و خطر زوال آن وجود دارد. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی بر مبنای مطالعه نسخه‌های موجود و تحلیل محتوای آن به معرفی و بررسی این اثر ناشناخته پرداخته و ضرورت احیا و انتشار آن را مورد تأکید قرار می‌دهد تا ضمن حفظ این میراث گرانبها، زمینه بهره‌مندی علمی و آموزشی از آن فراهم شود. بررسی‌ها نشان می‌دهد این منظومه در ۷۳۶ بیت و ۴۷ باب با بهره‌گیری از صنایع ادبی بدیع و رویکردی اخلاق‌محور، مفاهیم پیچیده نحوی را با آموزه‌های معنوی تلفیق کرده است. این اثر نه تنها به عنوان متنی آموزشی؛ بلکه به عنوان الگویی جامع در پیوند دانش زبانی با حکمت عملی جایگاهی ویژه دارد؛ همچنین، این منظومه آینه‌ای از وضعیت فرهنگی و علمی منطقه دشتی بوشهر در دوره خود محسوب می‌شود و می‌تواند منبعی ارزشمند برای شناخت فضای فکری و علمی آن دوران باشد.

کلیدواژه‌ها: نسخه خطی، الفیه، منظومه نحوی، سید علینقی دشتی.

Cite this article: Hossein Mohtadi, Azra Sadat Latifi Hosseini Latifi Hosseini,. (2025) The Manuscript of Seyyed Alinaghi Hosseini Dashti's Syntactic Poem: Introduction and Analysis. Journal of Codicology and Manuscript Research (JCMR) (In Persian: Pizhūhish/hā-yi nuskhah/shināsī va taṣḥīḥ-i mutūn). Vol-4, Issue-2, 147-174. <https://doi.org/10.22034/crtc.2025.502951.1182>

۱. (نویسنده مسئول). دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی. دانشگاه خلیج فارس. بوشهر. ایران.

۲. دانشجوی دکتری. گروه زبان ادبیات عربی. دانشگاه خلیج فارس. بوشهر. ایران.

۱. مقدمه

در میان پژوهش‌های علمی، معرفی و بررسی نسخه‌های خطی یکی از اهداف اصلی و دغدغه‌های بنیادین پژوهشگران به شمار می‌رود. این فعالیت‌ها علاوه بر حفظ میراث علمی و ادبی، گامی مؤثر در راستای گسترش آگاهی جامعه علمی از ارزش‌های فرهنگی و ادبی نهفته در این آثار است. نسخه‌های خطی به‌عنوان میراثی ارزشمند، در بردارنده اطلاعاتی بی‌بدیل از گذشته‌های دور در حوزه‌های مختلف علمی و ادبی هستند؛ از این رو، پژوهشگران همواره تلاش کرده‌اند با شناسایی و معرفی و تصحیح این آثار آن‌ها را از خطر نابودی یا گمنامی نجات دهند و زمینه را برای مطالعه و بهره‌برداری علمی و آموزشی فراهم آورند. در این میان، نسخه‌های خطی حوزه ادبیات عربی؛ به‌ویژه در زمینه علم نحو و صرف، جایگاه ویژه‌ای دارند. این نسخه‌ها نه تنها قواعد زبانی و دستور زبان عربی را تبیین می‌کنند؛ بلکه از نظر روش آموزشی و نگارش متون تعلیمی نیز الگویی ارزنده به شمار می‌روند. منظومه نحوی سید علینقی حسینی دشتی یکی از این آثار گران‌بهاست که علی‌رغم ارزش علمی و ادبی بی‌نظیر تاکنون هیچ نسخه‌ای از آن منتشر نشده است. بررسی متون مرتبط، حاکی از آن است که در برخی کتب و مقالات، به‌صورت پراکنده، به شخصیت علمی و ادبی مؤلف و بخشی از ابیات این اثر اشاره شده است.

ضرورت تصحیح و انتشار این اثر از چند جنبه حائز اهمیت است: نخست آنکه این منظومه به‌عنوان حلقه‌ای از زنجیره آثار آموزشی زبان عربی می‌تواند درک ما را از سیر تحول روش‌های تعلیمی در حوزه علوم ادبی تکمیل کند؛ به‌ویژه این منظومه که در وزن الفیه سروده شده و ساختاری مشابه منظومه‌های هزاربیتی مانند الفیه ابن مالک دارد، می‌تواند دریچه‌ای نو به سنت منظومه‌سرایی در علم نحو و صرف بگشاید و تحلیل این اثر می‌تواند الگوهای تکاملی این سبک آموزشی را در ادبیات عربی روشن سازد؛ دوم آنکه تلفیق منحصر به فرد مفاهیم نحوی با آموزه‌های اخلاقی در این اثر آن را به نمونه‌ای کم‌نظیر در ادبیات آموزشی تبدیل کرده است؛ سوم اینکه این اثر به‌عنوان سند تاریخی اطلاعات ارزشمندی از وضعیت علمی و فرهنگی منطقه دشتی در دوره قاجار ارائه می‌دهد. از سوی دیگر بررسی و انتشار این اثر می‌تواند نقش مهمی در معرفی علمای منطقه دشتی و استان بوشهر ایفا کند و این فرهیختگان بزرگ را که سال‌ها در غبار فراموشی قرار گرفته‌اند از گمنامی خارج سازد. این منظومه نه تنها یک اثر ادبی و علمی؛ بلکه گواهی زنده بر غنای فرهنگی و علمی این منطقه است که می‌تواند چهره‌های برجسته‌ای مانند سید علینقی حسینی دشتی را به جامعه علمی کشور معرفی نماید.

این پژوهش با هدف معرفی جامع این اثر ارزشمند و تبیین ضرورت‌های تصحیح و انتشار آن در سه محور اصلی سامان یافته است: ابتدا به معرفی مؤلف و جایگاه علمی وی پرداخته می‌شود؛ سپس ساختار و محتوای اثر مورد تحلیل قرار می‌گیرد؛ و در نهایت ویژگی‌های ادبی و آموزشی منظومه بررسی می‌شود و تلاش می‌کند تا خلأ موجود را در مطالعات مرتبط با این نسخه پر کند. امید است نتایج این پژوهش بتواند انگیزه لازم برای تصحیح و انتشار این اثر را فراهم آورد و زمینه‌ساز مطالعات بعدی در این حوزه باشد.

۱-۱. پیشینه پژوهش

نسخه‌های خطی در حوزه علوم اسلامی و ادبیات عرب همواره از منابع پژوهشی ارزشمند به شمار می‌روند و پژوهشگران بسیاری در معرفی و حفظ این آثار تلاش کرده‌اند؛ با این حال، نسخه خطی منظومه نحوی سید علینقی حسینی دشتی، علیرغم جایگاه علمی و تاریخی آن، همچنان مورد غفلت قرار گرفته است. پیشینه پژوهشی این منظومه بیشتر به معرفی اجمالی مؤلف و برخی از آثار او محدود می‌شود. در برخی از کتب، دوبیتی‌ها و اشعار فارسی و عربی سید علینقی حسینی دشتی معرفی شده است؛ از جمله:

- "شروه‌سرایی در جنوب" نوشته علی باباچاهی، که به دوبیتی‌های محلی این عالم اشاره کرده است.

- "هزار و دو بیت ترانه استان بوشهر" نوشته عبدالمجید زنگویی، که اشعاری از وی را گردآوری کرده است.

- "چلچراغ" تألیف سید محمدرضا جعفری، که بخش‌هایی از غزلیات و دوبیتی‌های وی را ارائه داده است.

- "شناخت‌نامه سید علینقی حسینی دشتی میان‌خره‌ای" نوشته سید غلامحسین بهرسی، که به زندگی و آثار این عالم پرداخته است.

نوشته غلامعلی صفایی بوشهری، که اطلاعاتی "اعلام العلماء دانشنامه روحانیت استان بوشهر" - درباره شخصیت علمی و دینی این عالم بزرگ ارائه کرده است.

با این حال، هیچ‌یک از این منابع به‌طور مستقل و جامع به بررسی منظومه نحوی سید علینقی نپرداخته‌اند؛ تنها اشاراتی گذرا به این اثر در معرفی مؤلف یا به‌عنوان شاهد مثال در متون مرتبط با آموزش نحو وجود دارد. این مقاله برای نخستین بار به‌صورت جامع به معرفی نسخه خطی منظومه نحوی سید علینقی حسینی دشتی پرداخته و آن را از گمنامی خارج می‌کند. تمرکز مقاله بر تحلیل ویژگی‌های ساختاری، زبانی و بلاغی این منظومه است که تاکنون مغفول مانده‌اند؛ همچنین، سعی بر این است با ارائه گزارش دقیقی

از نسخه موجود و تحلیل علمی آن، زمینه را برای پژوهش‌های بیشتر در حوزه ادبیات و علوم نحو فراهم آورد و گامی مهم در حفظ و احیای این میراث علمی و ادبی برداشت.

۱-۲. نگاهی به زندگینامه سید علینقی حسینی دشتی

سید علینقی حسینی دشتی فرزند حاج سید محمد فرزند سید علی اکبر در نهم جمادی الثانی سال ۱۲۸۷ ه. ق مطابق با ۱۲۴۹ هجری شمسی در روستای «میان‌خره» از توابع شهرستان دشتی واقع در استان بوشهر متولد شد (صفایی بوشهری، ۱۳۹۹: ص ۲۵۵). سادات دشتی از اعقاب و نوادگان «شاه فرج‌الله ابن شاه فضل‌الله» ملقب به «امیر دیوان» می‌باشند که با بیست‌وشش واسطه به زید بن علی بن الحسین (ع) می‌رسد (حمیدی، ۱۳۸۰: ص ۸۹). وی تحصیلات خود را در مکتب خانه زادگاهش آغاز نمود و تحت نظر پدر عالمش سید محمد علوم مختلف را فراگرفت. در این دوره، با حمایت محمدخان دشتی، مدرسه‌ای علمیه در میان‌خره تأسیس شد که به مرکزی علمی در منطقه تبدیل گردید (همان: ۲۳). پس از تأسیس مدرسه علمیه روستای حیدری توسط شیخ عبدالنبی و با حمایت فقهای دشتی، سید علینقی برای کسب علم به محضر شیخ شتافتند (بهرسی، ۱۳۹۲: ص ۱۶۸). استعداد درخشان و پیشرفت علمی چشمگیر او موجب توجه خاص شیخ عبدالنبی گردید تا جایی که استاد در سفرها نیز وی را همراه می‌برد. این همراهی به تدریج به رابطه‌ای نزدیک و هم‌طراز تبدیل شد (نبوی، ۱۳۹۲: ص ۲۴). سید علینقی به توصیه استادش شیخ عبدالنبی برای ادامه تحصیل به نجف رفت و نزد استادانی چون آیت‌الله میرزا علی شیرازی به تحصیل پرداخت (بهرسی، ۱۳۹۲: ص ۱۶۸). سید علینقی در نجف با شرکت فعال در محافل علمی، مهارت‌های خود را در علوم عربی نشان داد و مورد توجه اساتید قرار گرفت؛ اما به دلیل بیماری و دلتنگی پدر ناگزیر به بازگشت به وطن شد و تحصیلاتش را ناتمام گذاشت (نبوی، همان: ۲۴). ذهن جستجوگر، فعال، قدرت تجزیه و تحلیل و حافظه عجیب ایشان به حدی بود که با همان چند سال مختصر به اندازه سال‌های متمادی، بهره برد (جعفری، ۱۳۹۸: ۱۴۰). وی با کسب فیض از محضر اساتید بزرگ حوزه علمیه نجف همچون «آیت‌الله سید ابوالحسن اصفهانی»، «آیت‌الله آقا میرزا علی شیرازی» و «شیخ احمد کاکو» به درجه اجتهاد نائل گردید (صفایی بوشهری، ۱۳۹۹: ۲۵۵).

پس از بازگشت به وطن مدتی به ارشاد مردم پرداخت سپس برای تکمیل تحصیلات نزد آیت‌الله شیرازی به شیراز رفت و مرتبه اجتهاد ایشان توسط آن مرجع عظیم الشان نیز مورد تأیید و امضاء قرار می‌گیرد (صفایی بوشهری، ۱۳۹۹: ۲۵۶). پس از شیراز سید علینقی ده سال در بوشهر و بنه‌گز به تبلیغ پرداخت سپس به زادگاهش بازگشت و حوزه علمیه پدرش را احیا کرد (هاشمی‌زاده، ۱۳۹۲: ۸۲). حوزه علمیه وی نفوذ اجتماعی چشمگیری داشت تا جایی که حاکم دشتی، شاگردانش را از مالیات معاف کرد (صفایی بوشهری، ۱۳۹۹: ۲۵۶). سرانجام این آفتاب درخشان زهد و علم و تقوا، پس از ۷۶ سال عمر پربرکت در سوم شوال ۱۳۵۸ هجری قمری

مطابق با ۱۳۱۸ خورشیدی در روستای میان خره دار فانی را وداع گفته و در همان جا به خاک سپرده شد.

۳-۱. ابعاد شخصیتی سید علینقی حسینی دشتی

سید علینقی عالمی جامع‌العلوم در ادبیات، عرفان و شعر بود. وی با تسلط کم‌نظیر بر علوم زبانی و تأثیرپذیری از بزرگان ادب در هر دو زبان فارسی و عربی به مقام والایی رسید. حافظه استثنایی و ذوق ادبی او را به دایره‌المعارفی زنده از اشعار و لغات تبدیل کرده بود (نبوی، ۱۳۹۲: ۴۱).

سید علینقی عمر خود را به تدریس و تألیف گذراند. آثارش با فصاحت و بلاغت ممتاز همراه بود. مهارت زبانی او را در ترجمه این بیت عربی «يقولون إن الموت صعب على الفتى مفارقة الاحباب والله أصعب» منسوب به امام علی (ع) می‌توان دید: «گویند که مرگ بر جوان سخت بود/بالله که فراق دوستان سخت‌تر است» که با حفظ دقیق معنا و ساختار، تسلط وی بر هر دو زبان را نشان داده که می‌توان آن را نمونه‌ای از سبک سهل و ممتنع در ترجمه دانست (نبوی، ۱۳۹۲: ۳۸). این ویژگی‌ها بیانگر توانمندی وی در حفظ زیبایی‌های زبانی و معنوی متون اصلی است و نمونه‌ای از مهارت‌های زبان‌شناسی و بلاغی وی را به نمایش می‌گذارد.

سید علینقی در هر دو زبان عربی و فارسی آثار ارزشمندی خلق کرد. اشعار عربی او بیشتر آموزشی و نحوی بود؛ در حالی که مراثی و غزل‌هایش در مدح اهل بیت نشانگر تسلطش بر ادبیات عرب است؛ اما دوبیتی‌های محلی او به لهجه دشتی، از برجسته‌ترین آثارش محسوب می‌شود که در میان شاعران منطقه بی‌نظیر است (هاشمی‌زاده، ۱۳۹۲: ۸۶). وی با سبک اعجاز‌بیانی در نامه‌ها و سفرنامه‌هایش تأثیر زیادی بر خوانندگان گذاشت. در یکی از نامه‌هایش به عبدالله خان به احترام لکنت زبان او از حرف «راء» استفاده نکرد. حسینی دشتی با تربیتی روحانی و مردمی ویژگی‌هایی چون سادگی، تقوا و مهمان‌نوازی را از خانواده‌اش به ارث برد. حسن خلق و بخشش او موجب محبوبیتش شد و منزلش محلی برای حل مشکلات مردم بود. او به فقراء و ایتمام توجه ویژه‌ای داشت (حسینی دشتی، ۱۳۹۳: ۲۰).

ایشان در امور سیاسی بصیرت کامل و در دفاع از دین و میهن شجاعت بی‌نظیری داشت. او در تهاجم انگلیس، با صدور حکم جهاد مشابه آیات عظام، به‌ویژه سید عبدالله بلادی و مجتهد برازجانی، حمایت خود را از جبهه مقاومت نشان داد و ارتباط نزدیکی با سردار رئیسه‌علی دلواری برقرار کرد (صفایی بوشهری، ۱۳۹۹: ۲۵۸). سید علینقی زندگی خود را وقف آموزش و خدمت به مردم کرده و روستای خود را به دارالعلم تبدیل کرد. او با پیروی از پیامبر اکرم و امام علی (ع)، عرفانی عملی را پیاده می‌کرد و پناهگاه نیازمندان بود. زهد او تنها برای عبادت و خدمت بود و نذورات را میان مردم تقسیم می‌کرد. اهتمام او به آموزش رایگان و تأمین تغذیه شاگردان، نشان‌دهنده توجهش به معیشت مردم بود (غلامی، ۱۳۹۲: ۷۰-۷۳).

۱-۴. آثار علمی و ادبی سید علینقی حسینی دشتی

سید علینقی حسینی دشتی، با نگارش آثار متنوع به دو زبان فارسی و عربی، نقشی برجسته در ادبیات و علوم اسلامی ایفا کرده است. آثار او در قالب نظم و نثر، بیشتر به موضوعات علمی، قواعد ادبی، و مضامین ذوقی هنری اختصاص دارند. در منابع مختلف به‌طور پراکنده به آثار نام‌برده زیر از ایشان اشاراتی شده است که متاسفانه جز یکی از سفرنامه‌ها هیچ‌کدام از آثارشان به‌طور مستقل چاپ نشده و از برخی از آن‌ها جز ذکر نامی، اثری باقی نمانده است.

۱. منظومه نحوی: این اثر شاخص علمی، قواعد نحو عربی را با استواری و مهارت بصورت نظم ارائه کرده است.
۲. رساله "قواعد ذوات فوائد": رساله‌ای برگرفته از کتاب "الکامل" اثر مبرد، شامل ۴۸ قاعده صرفی و نحوی، همراه با اشعار برجسته عربی می‌باشد (جعفری، ۱۳۹۸: ۱۴۵).
- ۳- سفرنامه خوزستان: سید علینقی در سفری به خوزستان، مشاهدات خود را با نثری روان و توصیفی دقیق ثبت کرد که خواننده خواننده خود را همراه و همسفر وی می‌بیند (نبوی، ۱۳۹۲: ۳۱).
- ۴- سفرنامه دشتی: این سفرنامه به‌طور کامل در آخر کتاب شناخت‌نامه سیدعلینقی اثر سید غلامحسین به‌رسی آمده است.
- ۵- مکاتبات و نامه‌های ایشان: مکاتبات و نامه‌های فراوانی از ایشان در دسترس است از جمله آن‌ها نامه‌ای است که به سران مشروطه نوشته است (جعفری، ۱۳۹۸: ۱۴۹).
- ۶- دیوان اشعار و غزلیات: دیوان اشعار ایشان شامل اشعار عربی و فارسی است که به‌طور مستقل چاپ نشده است.

۷- حاشیه‌ای بر منظومه نحویه خود: هرچند این حاشیه در دسترس ما نیست؛ ولی مرحوم شیخ عباس حاجیانی تمام حاشیه را در شرحی که بر این منظومه نوشته آورده است.

۸- جزواتی در ادعیه: علاقه، مداومت و همراهی ایشان در خواندن ادعیه و اذکار موجب شده بود تا علاوه بر حفظ حجم کثیری از ادعیه و مناجات، بسیاری از اذکار و ادعیه را با خط خویش بازنویسی نمایند که به‌صورت دفترچه‌ای در دسترس است.

۹- حاشیه‌ای بر شرح صمدیه سید علی خان

۱۰- شرح جامعی بر کتاب الفیه صرف و نحو موسوم به فریده اثر عبدالرحمن جلال الدین سیوطی

۱۱- شجره‌نامه سادات میان خره، چارک، درازی، چاووشی و بردخون

۲. نسخه‌شناسی منظومه نحوی سید علینقی حسینی دشتی

منظومه سید علینقی در قالب سه نسخه خطی موجود است که علاوه بر ارزش‌های علمی و ادبی، به دلیل ویژگی‌های فیزیکی و تاریخی خود از جنبه‌های مختلفی حائز اهمیت هستند؛ چرا که هر نسخه می‌تواند بخشی از تاریخ تحول و تکامل آن اثر را روایت کند. در این میان، نسخه‌های متأخر و تکراری رونوشت نسخه‌ی اصلی منظومه نحوی سید علینقی؛ اگرچه ممکن است از اصالت نسخه‌های اولیه برخوردار نباشند؛ اما به دلایلی همچون تعیین سیر تطور متن، شناسایی تغییرات و تحریفات احتمالی و همچنین درک شیوه‌های انتقال و ترویج متن در دوره‌های مختلف از ارزش مطالعاتی بالایی برخوردارند. این نسخه‌ها می‌توانند نشان‌دهنده‌ی قرائت‌های رایج و تفسیرهای مرسوم از اثر باشند. اهمیت این نسخه‌های رونوشت زمانی دوچندان می‌شود که بدانیم نسخه‌ی اصلی به طور کامل در دسترس نیست و در برخی قسمت‌ها دچار قلم‌خوردگی شده یا ممکن است بر اثر فرسودگی و گذر زمان، بخش‌هایی از آن به وضوح قابل خواندن نباشد. در چنین شرایطی، نسخه‌های متأخر که از روی نسخه‌ی اصلی استنساخ شده‌اند می‌توانند نقش حیاتی در بازسازی متن اصلی و پیگیری سیر کتابت و تدوین این الفیه ایفا کنند. این نسخه‌ها به عنوان حلقه‌های واسط در زنجیره‌ی انتقال متن، امکان دستیابی به صورت اصیل‌تر اثر را فراهم می‌سازند و برای تصحیح و چاپ نهایی آن اهمیت بنیادین دارند بررسی این نسخه‌ها اطلاعاتی ارزشمند در مورد روند نگارش، تکمیل و حفظ این اثر ارائه می‌دهد. در ادامه به معرفی و تحلیل ویژگی‌های فیزیکی نسخه‌های موجود از این منظومه پرداخته می‌شود.

۱-۲. نسخه اصلی با خط مؤلف

نسخه اول که با خط خود مرحوم سید علینقی نگارش یافته است از اهمیت تاریخی و علمی بالایی برخوردار

است و به احتمال زیاد پیش‌نویس اولیه اثر است. ویژگی‌های فیزیکی این نسخه عبارتند از:

- **کاغذ و وضعیت ظاهری:** نسخه روی کاغذهای کاهی نوشته شده که به مرور زمان تغییر رنگ داده و زرد شده‌اند. این تغییر رنگ در کنار فرسایش طبیعی حاشیه‌ها، نشان‌دهنده قدمت نسخه و شرایط نگهداری آن است.
- **اندازه و تعداد صفحات:** این نسخه در دفترچه‌ای بدون خطوط و با ابعاد متوسط به طول ۲۱ و عرض ۱۶ سانتی‌متر تدوین شده است. برخی از صفحات آن مفقود شده و نسخه موجود تنها شامل برخی ابیات منظومه

در حدود ۴۰ صفحه است؛ علاوه بر این ۴۰ صفحه مجلد، صفحاتی نیز با حاشیه‌ها و کناره‌های پاره‌شده موجود هستند که علاوه بر تأیید قدمت نسخه، نشان می‌دهد که این اثر در طول زمان مورد استفاده و مراجعه مستمر قرار داشته است.

- **خط و شیوه نگارش:** این نسخه با خط نستعلیق نگارش شده که در برخی قسمت‌ها دارای قلم‌خوردگی و اصلاحات است. این ویژگی، نشان‌دهنده بازبینی و تصحیح مکرر توسط مؤلف بوده و گواهی بر روند تدوین تدریجی اثر است. در برخی مواضع، تغییر در ترتیب ابیات و افزودن اصلاحیه‌ها به‌وضوح مشاهده می‌شود.
- **تاریخ نگارش:** این نسخه فاقد هرگونه نشانه‌ای از زمان دقیق نگارش است؛ چراکه هیچ اشاره‌ای به تاریخ آغاز یا پایان کتابت در صفحات آن دیده نمی‌شود. وجود صفحات منفصل و جداگانه که احتمالاً در زمان‌های مختلف نوشته شده‌اند بر پیچیدگی تعیین زمان دقیق نگارش آن افزوده است. برخی از این صفحات دارای حواشی پاره و فرسوده هستند که نشان می‌دهد ممکن است در شرایط مختلف و طی سال‌های متوالی نگاشته شده باشند؛ علاوه بر این، نسخه موجود به‌صورت یک مجلد ۴۰ صفحه‌ای گردآوری شده که این امر می‌تواند گواهی بر نگارش تدریجی آن باشد. روند قلم‌خوردگی و تصحیح مکرر ابیات در این نسخه نیز مؤید آن است که مؤلف در طول زمان، بارها به ویرایش و اصلاح اثر خود پرداخته است؛ همچنین، بررسی قدمت نسبی صفحات منفصل در مقایسه با دفترچه اصلی این نسخه نشان می‌دهد که این منظومه طی سال‌های متمادی و نه در یک مقطع زمانی کوتاه به نگارش درآمده است.
- **محل نگهداری:** این نسخه در کتابخانه شخصی نوه مؤلف، سید علی اصغر لطیفی در قم نگهداری می‌شود و به‌عنوان یکی از منابع اصلی در بررسی ویژگی‌های نگارشی و علمی این منظومه محسوب می‌شود.

۲-۲. نسخه دوم: کتابت ملا عباس مزارعی روحانی (اعراب‌گذاری شده)

این نسخه، که توسط شاگرد برجسته مؤلف، مرحوم ملا عباس مزارعی روحانی کتابت شده، دارای ساختاری متفاوت از نسخه مؤلف است و برخی ویژگی‌های فیزیکی آن عبارتند از:

- **دفترچه و جلد:** این نسخه در دفترچه‌ای بدون خطوط با جلد چرمی قرمز رنگ و در ابعاد ۲۱ × ۱۶ سانتی‌متر تدوین شده است. صفحات کاغذی آن نیز به‌مرور زمان زرد و گاهی شده‌اند. وجود جلد چرمی نشان‌دهنده این است که این نسخه احتمالاً برای استفاده طولانی‌مدت یا نگهداری رسمی تهیه شده است.

- **ساختار صفحات و شماره‌گذاری:** نسخه شامل ۷۶ صفحه است و شماره‌گذاری صفحات از صفحه دوم آغاز شده است. در هر صفحه ۱۰ بیت نوشته شده، به‌جز صفحه اول که به دلیل کتابت عبارت «بسم الله الرحمن

الرحیم» در بالای صفحه، تنها ۹ بیت را شامل می‌شود. این ساختار نشان می‌دهد که نسخه به صورت منظم و برای استفاده آموزشی یا تدریس تدوین شده است.

- **خط و ویژگی نگارشی:** این نسخه نیز با خط نستعلیق کتابت شده؛ اما تفاوت عمده آن با نسخه مؤلف وجود اعراب گذاری است. این ویژگی نشان می‌دهد که هدف از نگارش این نسخه، تسهیل خوانش و درک مطالب برای طلاب بوده است.

- **تاریخ نگارش:** هیچ اشاره‌ای به تاریخ دقیق کتابت در نسخه موجود نیست و مشخص نیست که این نسخه قبل از نسخه بدون اعراب نوشته شده یا پس از آن تدوین گردیده است؛ با این حال ساختار مرتب و وجود اعراب گذاری نشان‌دهنده هدف آموزشی و احتمال تدوین آن به عنوان نسخه‌ای برای تدریس است.

- **محل نگهداری:** این نسخه در منزل نوه مؤلف، سید علینقی شریعت‌زاده، در قم نگهداری می‌شود. این نسخه به دلیل ویژگی خاص اعراب گذاری، یکی از مهم‌ترین نسخه‌های شناخته‌شده این منظومه به‌شمار می‌آید.

۳-۲. نسخه سوم: کتابت ملا عباس مزارعی روحانی (بدون اعراب)

نسخه سوم نیز توسط همان کاتب، ملا عباس مزارعی روحانی، نوشته شده؛ اما تفاوت‌هایی با نسخه قبلی دارد. ویژگی‌های فیزیکی آن عبارتند از:

- **دفترچه و جلد:** این نسخه در دفترچه‌ای با جلد کاغذ روغنی سفید و ابعاد متوسط به طول ۱۸ و عرض ۱۱ سانتیمتر تدوین شده است.

- **ساختار صفحات:** برخلاف نسخه دوم، این نسخه دارای خطوط آبی رنگ است و خط بالای هر صفحه به رنگ قرمز نوشته شده که نشان‌دهنده تفاوت در قالب نگارشی است. این نسخه نیز مانند نسخه دیگر مرحوم ملاعباس در هر صفحه ۱۰ بیت نوشته شده، به جز صفحه اول که ۹ بیت دارد.

- **خط و ویژگی‌های نگارشی:** این نسخه، همانند نسخه قبلی، با خط نستعلیق نگارش شده؛ اما فاقد اعراب گذاری است. عدم وجود اعراب گذاری نشان می‌دهد که این نسخه احتمالاً برای نگهداری و آرشو یا استفاده رسمی تهیه شده است.

- **تاریخ نگارش:** برخلاف دیگر نسخه‌های این منظومه، این نسخه دارای تاریخ دقیق نگارش است. مطابق با آنچه در صفحه اول و آخر نسخه ثبت شده، کتابت آن از سیزدهم ذی‌قعدة ۱۳۹۳ قمری آغاز شده و در بیست‌وششم همان ماه به پایان رسیده است. این نسخه تنها در مدت دو هفته کتابت شده که نشان‌دهنده مهارت بالای کاتب و سرعت او در نگارش نسخه‌های خطی است.

- **ویژگی خاص و اهمیت تاریخی:** این نسخه به‌عنوان یک نسخه نهایی و مرجع نگاشته شده است. ملا عباس مزارعی روحانی در پایان این نسخه تصریح می‌کند که: "این نسخه از روی نسخه‌ی منحصر به فرد به خط خود آن مرحوم استنساخ شده و آن نسخه هم نسخه اولیه این منظومه بوده که قلم‌خوردگی‌ها دارد و درست تصحیح و اصلاحی در آن صورت نگرفته است. امید است که اخلاف آن مرحوم این کار را از وظایف خود دانند و این اثر خانوادگی را تصحیح و اصلاح نمایند و آن را به یادبود نگاه دارند و اصل نسخه را نیز حفظ فرمایند" (مزارعی روحانی، ۱۳۹۳، ق، ص ۷۴).

این یادداشت نشان می‌دهد که نسخه اولیه (نسخه مؤلف) دارای نواقصی بوده و تصحیح نهایی بر روی آن انجام نشده است؛ بنابراین، نسخه سوم می‌تواند به‌عنوان یک نسخه مرجع تلقی شود که پس از استنساخ، به‌عنوان نسخه‌ای منسجم و بدون قلم‌خوردگی ارائه شده است.

- **محل نگهداری:** این نسخه در کتابخانه شخصی نوه دیگر مؤلف، سید علی اصغر لطیفی در قم نگهداری می‌شود و به دلیل ذکر تاریخ دقیق کتابت، یکی از مهم‌ترین منابع برای بررسی روند نگارش و تدوین منظومه محسوب می‌شود.

مقایسه‌ی این سه نسخه نشان می‌دهد که هر یک بازتابی از مراحل مختلف حیات این اثر هستند. نسخه‌ی مؤلف با وجود خط‌خوردگی‌ها و ناقص بودن ساختار، از ارزش تاریخی والایی برخوردار است چرا که فرآیند شکل‌گیری و اصلاحات اولیه‌ی اثر را مستند می‌سازد. نسخه‌ی اعراب‌دار ملا عباس که با هدف تسهیل آموزش و خوانش دقیق متن تهیه شده، کاربرد آموزشی این اثر را نمایندگی می‌کند. در مقابل، نسخه‌ی بدون اعراب او که با دقت و سرعت کتابت شده، به‌عنوان متن نهایی و مرجع قابل استناد است. این تفاوت‌ها نه تنها سیر تکاملی اثر را روشن می‌سازد؛ بلکه ضرورت حفظ این میراث مکتوب را نیز برجسته می‌کند. نسخه‌ی مؤلف به‌عنوان سند دست‌اول، برای پژوهش‌های تاریخی و نسخه‌شناسی حائز اهمیت است، در حالی که نسخه‌ی نهایی ملا عباس می‌تواند مبنای تحقیقات بعدی قرار گیرد. بدین ترتیب، توجه به این نسخه‌های متأخر و پرتکرار، هم درک ما را از تحول متن عمیق‌تر می‌کند و هم لزوم صیانت از این گنجینه‌های فرهنگی را آشکار می‌سازد.

۳. تحلیل ساختار و محتوای منظومه نحوی سید علینقی

منظومه سید علینقی، اثری برجسته در ادبیات عربی است که توانسته با تلفیق هنر و دانش، جایگاه ویژه‌ای در

میان آثار نحوی به دست آورد. این اثر با هدف اصلی آموزش قواعد نحو عربی به نگارش درآمده و با بهره‌گیری از زبان روان و قالب اشعار آهنگین بحر رجز، توانسته است آموزش نحو را به یک تجربه بی‌نظیر و جذاب تبدیل کند. وجه تمایز این منظومه، ترکیب بی‌نظیر دانش نحوی با عناصر دینی، ادبی و هنری است که آن را به اثری الهام‌بخش و تأثیرگذار تبدیل کرده است؛ برخلاف دیگر منظومه‌های آموزشی مانند "الفیه ابن مالک" که بیشتر بر جنبه‌های نحوی و آموزشی تمرکز دارند، سید علینقی در این اثر خود به عمق بیشتری پرداخته و ابعاد معنوی و الهی را نیز در نظر گرفته است. این ویژگی باعث می‌شود منظومه او نه تنها یک ابزار آموزشی؛ بلکه متنی ادبی-معنوی باشد که توانایی انتقال ارزش‌های اخلاقی و دینی را در کنار مفاهیم علمی به مخاطب دارد.

سید علینقی در این منظومه تلاش کرده است تا با ترکیب علم نحو و درون‌مایه‌های معنوی، چشم‌اندازی نوین و متفاوت از آموزش زبان عربی ارائه دهد. او نه تنها قواعد نحو را به صورت دقیق توضیح داده؛ بلکه مفاهیمی عمیق‌تر مانند توحید، تقوا، عدالت و انسانیت را نیز در اشعار خود گنجانده است. این رویکرد، اثری چندلایه و تأثیرگذار پدید آورده که علاوه بر یادگیری علمی، زمینه‌ای برای تأملات معنوی و اخلاقی نیز فراهم کرده است. در نهایت، منظومه سید علینقی را می‌توان نمادی درخشان از ترکیب علم، هنر و معنویت دانست. این اثر تنها یک منبع آموزشی نیست، بلکه الگویی الهام‌بخش برای ادبیات تعلیمی عربی به‌شمار می‌رود که توانسته مفاهیم نحوی را به همراه ارزش‌های اخلاقی و معنوی به شکلی بدیع به مخاطب منتقل کند.

مؤلف با بهره‌گیری از زبانی روان و آهنگین توانسته ساختاری انعطاف‌پذیر و هنری برای توضیح مفاهیم پیچیده نحوی ایجاد کند و آن‌ها را با پیام‌های معنوی و اخلاقی آمیخته سازد. موسیقی متن و لحن ملایم و شاعرانه منظومه، علاوه بر افزایش جذابیت، یادگیری و درک مفاهیم را برای مخاطب آسان‌تر کرده است. ساختار منظومه به دو بخش اصلی مقدمه و ابواب نحوی تقسیم می‌شود که در ادامه به محتوای این دو بخش را مورد بررسی قرار داد.

۱-۳. محتوای مقدمه

در مقدمه، مؤلف به ستایش خداوند، پیامبر اکرم (ص) و اهل بیت (ع) پرداخته و اهمیت علم نحو را به‌عنوان ابزاری ضروری برای فهم دقیق زبان عربی و متون دینی مطرح کرده است. سید علینقی به خوبی در ۲۳ بیت نخستین اثر، ترکیبی از ستایش‌های دینی، اظهار فروتنی علمی و توجه به پیام‌های اخلاقی و معنوی را در مقدمه منظومه خود جای داده است. این بخش از اثر به چندین جنبه مهم و برجسته اشاره دارد از جمله:

- ستایش و توسل به معبود

مقدمه با ستایش خداوند و پیامبران آغاز می‌شود که نه تنها نقش معنوی و روحانی در اثر را تأکید می‌کند؛ بلکه در این بخش با بیانی زیبا به «رب البرایا» و «کلمه توحید» اشاره می‌شود که نماد عظمت خداوند و پیامبران

به‌عنوان هدایتگران بشر است. این ستایش‌ها نشان از شناخت عمیق مؤلف از جایگاه معنوی پیامبران و خداوند دارند.

۱. أَوْفَى كَلَامٍ سَيِّقٍ لِّلْمَرَامِ حَمْدُ إِلَهٍ مُّجَزِلِ الْإِنْعَامِ
۲. رَبِّ الْبَرَايَا مُودِعِ الْجَوَاهِرِ مِنْ عِلْمِهِ خَزَائِنَ الضَّمَائِرِ

(مزارعی روحانی: بی تا: ص ۲)

-مدح و ستایش پیامبران

مؤلف با ستایش پیامبران و اهل بیت (ع)، به‌ویژه پیامبر اسلام (ص)، در قالب شعری زیبا، جایگاه والای آنان را به‌عنوان هدایتگران حقیقی بشر در برابر کفر و فساد معرفی می‌کند. این ستایش‌ها نقش پیامبران را در گسترش توحید و عدالت نشان می‌دهند و به‌طور ضمنی از ویژگی‌های اخلاقی مانند فروتنی، تواضع و راستگویی آن‌ها تجلیل می‌شود.

وَرَافِعٍ لِكَلِمَةِ التَّوْحِيدِ بِنَصْبِهِ الرُّسُلَ ذَوِي التَّمْجِيدِ

(همان: ۲)

- فروتنی و اظهار احترام به بزرگان علم

مؤلف بعد از ستایش و توسل به معبود و اشاره به مقام عظیم پیامبران در هدایت بشر از محمد بن مالک: احب "الفیه"، به‌عنوان الگوی علمی خود یاد کرده و با فروتنی به عدم افزودن چیزی بر دانش او اعتراف می‌کند. این بخش از مقدمه، از نظر اخلاقی و علمی، نشان‌دهنده احترام و ادب مؤلف نسبت به پیشکسوتان است.

و لَسْتُ فِي مَرْتَبَةٍ أَعَدُّ مِنْ ذِي عِلْمٍ أَوْ أَرَى بِتَصْنِيفِ قِمْنٍ

(مزارعی روحانی: بی تا: ص ۲-۳)

-ارائه تصویری از وضعیت علمی و فرهنگی و اجتماعی منطقه

در ادامه مقدمه، مؤلف شرایط زندگی و وضعیت جغرافیایی خود را به‌وضوح بیان می‌کند و از این طریق به‌طور غیرمستقیم، وضع اجتماعی و فرهنگی زمانه‌اش را به تصویر می‌کشد. این ابیات می‌توانند به‌عنوان منبعی تاریخی برای شناخت اوضاع و احوال اجتماعی و فرهنگی آن دوران مورد استفاده قرار گیرند.

۱۳. إِذْ مَوْطِنِي أَرْضٌ بِهَا الْعِلْمُ رُسُومُهُ وَ أَثَرُ الْفَضْلِ انْطَمَسَ

۱۴. وَ كَانَ دَرَسُ الْعِلْمِ عِنْدَ
۱۵. كَسَى الْأُولَى عُدُوًا ذَوِي مَجْدٍ
۱۶. فَلَمْ يَزُوا فِي قَوْمِهِمْ غَيْرَ
۱۷. وَالنَّاسُ مُفْتَقُونَ فِيمَا سَلَفًا
۱۸. فَكَيْفَ يَزْتَقِي ذُرَى الْعُلُومِ مَنْ
مِنْ أَهْلِهَا هُجْرًا وَ قَوْلًا زُخْرَفًا
قَلَمُوا ذَوِي الْعِلْمِ هَوَانًا مُلْزِمًا
وَ لَمْ يَنَالُوا مِنْهُمْ إِلَّا النَّصَبَ
وَ دُونَهُ كُبَارَهُمْ كُلُّ اقْتِفَا
تَضْيِبُهُ مِنْ قَوْمِهِ تِلْكَ الْمَحَنُ

(مزارعی روحانی: بی تا: ۳)

در ابیات ۱۳ تا ۱۹ مؤلف با اشاره به وضعیت علمی و فرهنگی وطن خود، از «کهنه شدن علم» و «محو شدن نشانه‌های فضل و بزرگی» سخن می‌گوید. او توضیح می‌دهد که در سرزمینش علم از توجهات اشراف و بزرگان جامعه دور افتاده و تدریس علم تبدیل به امری مهجور و بی‌اهمیت شده است. این شرایط به وضوح نشان می‌دهد که جامعه‌ای که روزگاری به علم و دانش بها می‌داد، حالا در اثر غفلت یا بی‌توجهی مسئولان به جایگاه واقعی علم و آگاهی، با مشکلات اجتماعی و فرهنگی مواجه شده است.

مؤلف همچنین از «پوشاندن لباس خواری» توسط کسانی که صاحب عظمت شمرده می‌شدند، به دلیل تحقیر صاحبان علم، سخن می‌گوید. این بخش از متن نه تنها اشاره به تحقیر دانشمندان دارد؛ بلکه نشان‌دهنده شرایط سخت زندگی علمی در آن دوره است. با اشاره به «سختی و رنج» که صاحبان علم در میان قوم خود متحمل می‌شدند، مؤلف به‌طور تلویحی مشکلات و فشارهای اجتماعی‌ای که بر دوش علم‌آموزان و فرهیختگان قرار داشت، را بیان می‌کند. این اشاره‌ها می‌تواند به‌عنوان سندی از وضعیت اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی آن دوران در نظر گرفته شود؛ همچنین، در این ابیات، مؤلف با طرح پرسشی عمیق درباره‌ی امکان پیشرفت در چنین شرایطی، به‌نوعی وضعیت علمی را در مقابل چالش‌های اجتماعی قرار می‌دهد. او به‌خوبی نشان می‌دهد که چگونه شرایط فرهنگی و اجتماعی نامساعد می‌تواند مانعی برای ترقی و پیشرفت علم باشد. در نهایت، مؤلف با بیان اینکه این منظومه، گرچه از نظر علمی کوچک است، اما از دل یک فرد کوچک و بی‌ادعا برآمده، تأکید می‌کند که این اثر، نمادی از تلاش فردی در برابر مشکلات بزرگ است و حتی اگر کوچک باشد، ارزش‌های بزرگی را در خود دارد.

- توسل و دعا به‌عنوان محور معنوی اثر

در این مقدمه، دعا و توسل به خداوند برای توفیق در کار علمی و حفظ از خطا و لغزش، به شکلی زیبا در ابیات ۲۰-۲۳ گنجانده شده است. این قسمت از مقدمه نه تنها نشان‌دهنده بعد معنوی اثر است، بلکه مؤلف را در جایگاه

یک دانشمند معتقد به پیوند علم و ایمان معرفی می‌کند. ایشان با دعاهایی صادقانه و درخواست‌هایی از خداوند، به جنبه معنوی اثر خود اشاره دارد. او از خداوند می‌خواهد که این نظم به صاحبش نفع رسانده و یاد نیک او را در دل‌ها باقی بگذارد؛ همچنین، در دعاهای خود، درخواست کامل بودن کار و حفظ از خطا و لغزش را مطرح می‌کند، که نشان‌دهنده تواضع و اعتراف به ضعف انسانی است. دعا برای اجابت درخواست و بهترین پاداش و ثواب از خداوند، به نوعی نشان‌دهنده نگرش اخلاقی و روحانی مؤلف است. او همچنین از خداوند می‌خواهد که در پایان عمرش، به او احسان و کرامت دهد و او را به منزلگاه‌های عالی و نورانی هدایت کند. این دعاها نه تنها بر جنبه معنوی و الهی اثر تأکید دارند، بلکه عمق فروتنی و ارتباط معنوی مؤلف با خداوند را نمایان می‌کنند.

۲۰. عَسَاءُ أَنْ يَكُونَ مِمَّا نَفَعَا
صَاحِبَهُ بِحُسْنِ ذِكْرٍ وَ دُعَا
۲۱. فَأَسْتَلُّ اللَّهَ تَمَامَ الْعَمَلِ
وَ أَلْحِفُظَ مِنْ كُلِّ خَطَا وَ زَلَلِ
۲۲. فَاْمُنُّنْ عَلَيَّ رَبِّ بِالْإِجَابَةِ
وَ أَحْسِنِ الْجَزَاءَ وَ الْإِثَابَةَ
۲۳. وَ بُرِّبِي عِنْدَ انْقِضَاءِ الْأَجَلِ
ثُمَّ اِزْقْ بِي إِلَى سَبِيئِ الْمَنْزِلِ

(همان: صص ۳-۴)

در مجموع، مقدمه منظومه سید علینقی با ترکیب مدح پیامبران، اظهار فروتنی نسبت به بزرگان علم و درخواست دعا، به خوبی نشان‌دهنده هدف‌های معنوی و اخلاقی مؤلف است. این بخش از اثر به‌ویژه برای معرفی مباحث علمی در زمینه نحو عربی با توجه به بعد معنوی و انسانی، بسیار مؤثر است.

۲-۳. ساختار، محتوا و ویژگی‌های ادبی بخش اصلی منظومه

منظومه سید علینقی یکی از برجسته‌ترین آثار ادبی-علمی است که در ۷۳۶ بیت و قالب بحر رجز سروده شده و محتوای آن به‌طور منظم در ۴۷ باب نحوی تنظیم شده است. این ابواب، علاوه بر ارائه مباحث کلاسیک نحو عربی، با دیدگاه‌ها و تفاسیر شخصی نویسنده غنی شده‌اند و تلاش شده تا پیچیدگی مفاهیم از طریق ابیات شاعرانه ساده‌سازی شود. مؤلف با بهره‌گیری از زبانی روان و موسیقایی، توانسته است مفاهیم پیچیده نحوی را با زیبایی‌های شاعرانه آمیخته و اثری جاودان خلق کند. این اثر علاوه بر آموزش نحو، پیام‌های اخلاقی و تربیتی عمیقی نیز به مخاطب منتقل می‌کند و نشان‌دهنده پیوند علم و ادب است.

۱-۲-۳. شیوه ارائه مباحث نحوی

منظومه سید علینقی در ارائه مباحث نحوی از ساختاری نظام‌مند و منطقی پیروی کرده است که با روش‌های رایج در آثار نحوی کلاسیک هماهنگ است. مؤلف مباحث خود را با موضوع بنیادین "کلمه و کلام" آغاز کرده

سپس به ترتیب به بررسی مرفوعات، منصوبات و در آخر به توابع می‌پردازد. مؤلف در تنظیم این ابواب از ترتیب آموزشی رایج بهره گرفته و مباحث را به گونه‌ای طراحی کرده است که از مفاهیم ساده به پیچیده پیش رود. این رویکرد نشان‌دهنده تلاش مؤلف برای ایجاد مسیری تدریجی و قابل فهم در آموزش قواعد نحو است.

در ادامه، مؤلف به بحث "معرب و مبنی" ورود کرده و ضمن بررسی اقسام فعل، ویژگی‌های هر یک از آن‌ها، انواع بنا و اقسام اعراب، به برخی مباحث صرفی نیز پرداخته است. این منظومه علاوه بر پرداختن به موضوعات نحوی، به بررسی برخی از مباحث صرفی نیز توجه نشان داده است. به عنوان نمونه، مؤلف انواع اعراب در کلمات مختلف را با بیانی دقیق مطرح کرده، سپس به مباحث "معرفه و نکره" پرداخته است. در این بخش، مؤلف با نگاهی تفصیلی اقسام معرفه را بررسی کرده و از شش قسم معروف فراتر رفته است. او منادای مقصوده را به عنوان هفتمین قسم از معارف معرفی کرده که نشان‌دهنده دقت نظر و خلاقیت او در تنظیم مباحث است پس از بررسی مباحث صرفی، مؤلف به مباحث نحوی ورود کرده است. او مرفوعات را با بررسی مبتدا و خبر آغاز کرده و سپس به نواسخ پرداخته است. در ادامه، بحث فاعل به طور دقیق مطرح شده و آنچه این منظومه را از سایر آثار متمایز می‌کند، جایگاه بحث "تنازع" است. برخلاف شیوه معمول در کتب نحوی که تنازع پس از نایب فاعل مطرح می‌شود، مؤلف این موضوع را پیش از آن آورده است. منصوبات در این منظومه با مبحث "فعل لازم و متعدی" آغاز شده است. در نسخه‌های موجود، پس از این مبحث، به طور مستقیم به باب "منادا" پرداخته شده است. این موضوع نشان می‌دهد که بخشی از منظومه، که احتمالاً به "مفعول به" اختصاص داشته، مفقود شده است. بحث منادا در این اثر می‌تواند مقدمه‌ای برای پرداختن به موارد و مواضعی باشد که عامل مفعول به در آن‌ها وجوباً حذف شده است. ادامه مباحث این احتمال را تقویت می‌کند، چراکه پس از منادا، مباحثی نظیر ترخیم، استغاثه، تحذیر، اختصاص و اشتغال مطرح شده‌اند که همگی از موارد حذف عامل در مفعول به به شمار می‌آیند. پس از این مباحث، سایر مفاعیل شامل "مفعول مطلق"، "مفعول فیه"، "مفعول له" و "مفعول معه" به تفصیل بررسی شده‌اند. در ادامه، مؤلف با پرداختن به "حال"، "تمییز" و "مستثنی"، بحث منصوبات را به پایان رسانده است. نسخه‌های موجود منظومه، پس از پایان منصوبات، به مبحث توابع پرداخته‌اند. مؤلف در این بخش، پنج قسم توابع شامل بدل، نعت، تأکید، عطف و تابع مقید را به ترتیب و با بیانی دقیق مورد بررسی قرار داده است. بررسی ترتیب مباحث نشان می‌دهد که پیش از توابع، مباحث مربوط به "مجرورات" وجود داشته که در نسخه‌های فعلی موجود نیست. این نقصان در کنار مفقود شدن احتمالی مبحث مفعول به، نشان می‌دهد که نسخه‌های موجود، بخشی از منظومه اصلی را از دست داده‌اند. قرائن موجود، از جمله ترتیب مباحث، اشاره به موضوعات حذف شده و ساختار منظومه، فرضیه وجود نسخه‌ای کامل‌تر را تقویت می‌کند. به نظر می‌رسد که این منظومه در ابتدا به صورت یک "الفیه" یا هزاربیتی نگارش شده و متأسفانه بخشی از آن در طول زمان مفقود شده است.

از ویژگی‌های برجسته شیوه ارائه مباحث در این منظومه، بهره‌گیری از صنایع ادبی مانند استعاره، تشبیه،

جناس و مراعات نظیر است که فهم قواعد را برای مخاطبان آسان‌تر کرده و جذابیت آموزشی اثر را افزایش داده است. این شیوه نه تنها انتقال مفاهیم را تسهیل کرده؛ بلکه باعث ترکیب زیبایی‌شناسی ادبی با محتوای علمی شده است. با وجود برخی کاستی‌ها در نسخه موجود بخاطر فقدان بخش‌هایی از آن، ساختار منسجم اثر و شیوه ارائه مباحث، گویای تلاش مؤلف برای تدوین مجموعه‌ای جامع و مؤثر در حوزه نحو است. این منظومه، با توجه به زمان تألیف، اثری کامل و ارزشمند به شمار می‌رفته و نقش بسزایی در آموزش قواعد نحوی ایفا کرده است.

۲-۲-۳. روانی و فصاحت متن

ساختار روان متن و انسجام مفاهیم منظومه، از ویژگی‌های برجسته آن است. استفاده از بحر رجز همراه با جملات کوتاه و منسجم، فهم و یادگیری مطالب را برای خواننده آسان‌تر کرده است. مؤلف به خوبی توانسته است مفاهیم پیچیده قواعد نحوی را در قالبی ساده و شفاف ارائه کند زبان ساده و روان همراه با موسیقی طبیعی متن، مخاطب را به درک عمیق‌تر مفاهیم و حفظ ابیات ترغیب می‌کند وزن بحر رجز در متن، آهنگی هماهنگ و دلنشین ایجاد کرده که خواندن و به‌خاطر سپاری آن را آسان می‌نماید.

۴. ابعاد بلاغی و زیبایی شناختی در تبیین مفاهیم نحوی

منظومه سید علینقی، ضمن ارائه شفاف و جذاب مفاهیم پیچیده نحوی، از صنایع ادبی کلاسیک به‌طور مؤثری بهره می‌گیرد. این اثر، فراتر از آموزش صرف قواعد، با به‌کارگیری آرایه‌هایی همچون استعاره، تشبیه و کنایه، ابعاد زیبایی‌شناختی و بلاغی قابل توجهی را به خود می‌افزاید. بررسی جامع ابعاد زیبایی‌شناختی و نقش صنایع ادبی در تبیین مفاهیم نحوی منظومه سید علینقی نیازمند پژوهش‌های گسترده‌ای است که فراتر از محدوده این نوشتار قرار دارد؛ با این حال، می‌توان با ارائه نمونه‌هایی از آرایه‌های ادبی به‌کاررفته در متن، جلوه‌هایی از این ابعاد بلاغی و هنری را معرفی کرد.

۴-۱. استعاره

استفاده هنرمندانه از استعاره در این اثر، نقش مهمی در ساده‌سازی مفاهیم انتزاعی و افزایش جذابیت آموزشی آن ایفا کرده است. نمونه‌های زیر گویای این موضوع هستند:

- "رب البرایا مودع الجواهر / من علمه خزائن الضمائر" (مزارعی روحانی، ۱۳۹۳ ق: ص ۱)

در این بیت، علم الهی از طریق استعاره به جواهرات گرانبها تشبیه شده است. این تشبیه هوشمندانه با ایجاد ارتباط میان حوزه مادی (جواهرات) و حوزه معنوی (علم الهی)، تصویری پویا و تأثیرگذار خلق می‌کند که ارزش

ذاتی دانش را نمایان می‌سازد. این تمهید ادبی، علاوه بر غنای هنری متن با تبدیل مفاهیم انتزاعی به تصاویر عینی کارکردی دوگانه یافته است: از سویی موجب جذابیت اثر شده و از سوی دیگر انتقال پیام را تسهیل می‌کند. چنین ویژگی‌هایی اهمیت مطالعه این متون را هم از منظر زیبایی‌شناسی ادبی و هم از جنبه کاربردهای آموزشی آن برجسته می‌سازد.

وَ مَنْ رَأَى زِيَادَةَ الْهَمْرِ فَقَدْ مَالَ عَنِ الْحَقِّ لَدَى أَوْلِي الْأَرْشَادِ

(مزارعی روحانی: بی تا: ۲۱)

در این بیت، ناظم با هنرمردانه‌ترین بیان، مفهوم دوری از حق را به تصویر می‌کشد. تشبیه انحراف از حقیقت به تغییر مسیر در راه، تصویری گویا و تأثیرگذار خلق می‌کند که به سادگی در ذهن مخاطب نقش می‌بندد. این شیوه‌ی بیان، چندین ویژگی برجسته دارد: نخست آنکه پیام پیچیده‌ی اخلاقی را به شکلی ملموس و قابل درک ارائه می‌دهد؛ دوم اینکه با ایجاد تصویری روشن، تأثیر آموزشی عمیق‌تری بر جای می‌گذارد؛ و سوم آنکه مخاطب را به تأمل واداشته، او را نسبت به عواقب گمراهی هشیار می‌سازد. این نمونه، به خوبی نشان می‌دهد که چگونه شاعر با استفاده از زبانی ساده اما عمیق، مفاهیم بلند اخلاقی و عرفانی را به شکلی مؤثر انتقال داده است.

- فَأَلَّ إِذَا صَاحَبَ مَعَهُودًا ذَكْرًا أَوْ حَاضِرًا فَهُوَ بَعْدِي شَهْرًا

(مزارعی روحانی: بی تا: ص ۲۱)

در این بیت با نگاهی استعاری رابطه میان حرف تعریف "ال" و کلمه پس از آن را به همراهی دو رفیق دیرین تشبیه شده است. این تصویرپردازی خلاقانه پیوند دستوری خشک را به رابطه‌ای زنده و پویا تبدیل می‌کند که هم از نظر زیبایی‌شناختی اثرگذار است و هم درک ویژگی‌های نحوی زبان عربی را برای مخاطب ساده‌تر می‌سازد. استعاره به کار رفته در اینجا با برجسته‌سازی جنبه‌های عاطفی و انسانی، ساختار زبانی را از حالت انتزاعی خارج کرده و به آن حیات می‌بخشد. این تمهید ادبی، علاوه بر غنای هنری متن، کارکرد آموزشی نیز دارد؛ چرا که با ایجاد تصویری ملموس و به یاد ماندنی، یادگیری و به خاطر سپاری قاعده دستوری را تسهیل می‌کند.

و مَصْدَرٌ أَوْ مِثْلُهُ قَدْ ذُكِرَا بِكُونِهِ عَنِ فَاعِلٍ قَدْ صَدَرَا

(مزارعی روحانی: بی تا ص ۴۶)

در این بیت رابطه‌ی نحوی میان فعل و مصدر با بهره‌گیری از استعاره‌ای بدیع در قالب رابطه‌ای پویا به تصویر کشیده شده است. تشبیه مصدر به محصولی که از فعل صادر می‌شود، نظام دستوری زبان را در

قالبی زنده و ملموس ارائه می‌دهد. این تصویرسازی استعاری همزمان سه بعد مهم را پوشش می‌دهد: نخست با تبدیل مفاهیم انتزاعی دستوری به روابط عینی، درک آنها را تسهیل می‌کند؛ دوم با برجسته‌سازی جنبه‌های پویای زبان به نظام نحوی حیات می‌بخشد و سوم از طریق ایجاد پیوندهای شناختی، یادگیری را عمیق‌تر و پایدارتر می‌سازد.

۴-۲. تشبیه

تشبیه‌های به کاررفته در این منظومه، نه تنها ابزاری برای روشن‌سازی مفاهیم نحوی هستند، بلکه زیبایی‌شناسی کلامی را نیز افزایش می‌دهند. این تشبیهات با بهره‌گیری از عناصر ملموس و آشنا، رابطه میان مفاهیم پیچیده و ذهن مخاطب را تسهیل می‌کنند و از این منظر، اثری برجسته در ادبیات علمی و بلاغی عربی به‌شمار می‌آیند. در ادامه به چند نمونه از این تشبیه‌ها اشاره می‌شود:

۱-۲-۴. تشبیه اهل بیت به معادن تقوا و رهبران امت‌ها

"مُحَمَّدٌ وَ آلِهِ أَهْلُ الْكَرَمِ مَعَادِنِ التَّقَى وَ قَادَةَ الْأُمَمِ"

(مزارعی روحانی: بی تا: ص ۲)

در این بیت با بهره‌گیری از استعاره‌ای عمیق، اهل بیت (ع) به «معادن تقوا» تشبیه شده‌اند. این تشبیه بدیع، چندین لایه معنایی را در خود جای داده است: نخست آنکه همچون معدن که منبع خالص و ناب مواد گرانبه‌است، اهل بیت (ع) نیز سرچشمه‌های ناب تقوا و فضیلت‌اند؛ دوم آنکه همانگونه که معدن در دل زمین پنهان است و تنها اهلش به عمق آن پی می‌برند، عمق معنوی اهل بیت (ع) نیز برای خواص قابل درک است. تشبیه دیگر بیت که ایشان را به «رهبران امت‌ها» می‌خواند، بر دو ویژگی اساسی تأکید دارد: نخست شایستگی ذاتی برای رهبری که در تعبیر «قادة الامم» متجلی است و دوم گستره جهانی این رهبری که در واژه «امم» به شکل جمع آمده است. این دو تشبیه در کنار هم، هم جنبه درونی و معنوی و هم جنبه بیرونی و اجتماعی شخصیت اهل بیت (ع) را به تصویر می‌کشند.

۲-۲-۴. تشبیه بدل‌های متوالی به اجرام آسمانی

"أَعْلَى مِنَ الْمُبْدَلِ تَدْرِجاً كَمَا فِي دَعْدٍ نَجْمٍ قَمَرِ شَمْسِ السَّمَا"

(مزارعی روحانی: بی تا: ص ۶۴)

این بیت با استفاده از استعاره‌ای هنرمندانه، سلسله مراتب نورانی اجرام آسمانی (ستاره، ماه و خورشید) را به عنوان الگویی برای بیان درجات کمال و سیر تکاملی معرفی می‌کند. این تشبیه بدیع، توانسته است مفاهیم انتزاعی فلسفی و عرفانی را در قالب تصاویر ملموس و آشنا برای مخاطب تجسم بخشد. در این تصویرسازی استعاری، افزایش تدریجی درخشش از ستاره تا خورشید، نمادی از مسیر تکامل معنوی و معرفتی است که هم جنبه‌های ثابت حقیقت و هم مراتب متغیر آن را به نمایش می‌گذارد. این تمثیل نجومی از سویی به نظام نشانه‌شناسی طبیعی متکی است و از سوی دیگر با ایجاد پیوندهای شناختی، درک شهودی از فرآیند تکامل را برای مخاطب ممکن می‌سازد.

۳-۴. تضاد

در تحلیل زیبایی‌شناختی این اثر تضاد به عنوان یکی از بارزترین آرایه‌های ادبی، نقشی اساسی در عمق بخشی به مفاهیم و تقویت موسیقی درونی متن ایفا می‌کند. به عنوان نمونه در دو بیت زیر:

و رَافِعٍ لِكَلِمَةِ التَّوْحِيدِ بِنَصْبِهِ الرُّسُلَ ذَوِي التَّمْجِيدِ
فَخَفَضُوا الكُفْرَ بِجَزْمِ العُنُقِ مِنَ الطُّغَاةِ وَاللُّبْغَةِ الفُسْقىِ

(مزارعی روحانی: ۱۳۹۳ ق: ص

در بیت اول "و رَافِعٍ لِكَلِمَةِ التَّوْحِيدِ / بِنَصْبِهِ الرُّسُلَ ذَوِي التَّمْجِيدِ"، تضاد میان دو فعل "رافع" به معنای بالا برنده و اعتلا دهنده و "نصب" به معنای برپا کننده و استوار سازنده بیانگر دو بعد مکمل از رسالت پیامبران است: از یک سو پیامبران با ابلاغ وحی و تبیین حقایق، جایگاه توحید را ارتقا بخشیده و آن را در مرتبه‌ای والا قرار می‌دهند از سوی دیگر آنان با استقرار نظام‌های عادلانه و براندازی مظاهر شرک، توحید را در جامعه نهادینه کرده و آن را به عنوان یک اصل محوری و بنیادین استوار می‌سازند؛ به این ترتیب تضاد میان "رافع" و "نصب"، نه تنها به زیبایی کلام می‌افزاید؛ بلکه نشان‌دهنده جامعیت و ابعاد گوناگون رسالت پیامبران در برپایی توحید است. در بیت دوم "فَخَفَضُوا الكُفْرَ بِجَزْمِ العُنُقِ / مِنَ الطُّغَاةِ وَاللُّبْغَةِ الفُسْقىِ"، تضاد میان "خفض" به معنای پایین آورنده و فرو کاهنده و "جزم" به معنای قطع کننده و ریشه کن کننده، نمایانگر دو سطح متفاوت از مبارزه با کفر و طاغوت است. "خفض" به معنای تضعیف و کاهش نفوذ کفر و عوامل آن است؛ در حالی که "جزم" به معنای نابودی کامل و ریشه‌کنی طاغیان و مفسدان است. این تضاد نشان می‌دهد که مبارزه با کفر، شامل اقدامات تدریجی و تضعیفی و اقدامات قاطع و ریشه‌کن است؛ همچنین، تقابل "ذَوِي التَّمْجِيدِ" (ستایش شدگان، پیامبران) با "الطُّغَاةِ وَاللُّبْغَةِ

الْفُسُقُ" (سرکشان و فاسقان) نیز تضادی معنوی و اخلاقی را نمایش می‌دهد. این کاربرد هنرمندانه از تضاد، علاوه بر ایجاد موسیقی درونی و تأکید بر مفاهیم، به متن بعدی حماسی و اعتقادی می‌بخشد و مخاطب را به تفکر در تقابل حق و باطل و می‌دارد و به عنوان یک ابزار بلاغی کارآمد به تعمیق معنا، افزایش تأثیرگذاری کلام و انتقال پیام نویسنده کمک شایانی می‌کند.

۴-۴. مراعات النظیر:

آرایه مراعات نظیر در این منظومه، فراتر از یک ابزار تزئینی؛ به عنوان یک استراتژی منسجم برای تقویت پیوندهای معنایی و ایجاد یک شبکه ارتباطی قوی بین عناصر زبانی عمل می‌کند. این آرایه، با ایجاد هم‌نشینی هدفمند بین واژگان مرتبط، به تعمیق درک مخاطب از مفاهیم محوری متن کمک می‌کند. به عنوان نمونه در بیت زیر:

"مَحْمَدٍ وَ آلِهِ أَهْلِ الْكَرَمِ مَعَادِنِ التَّقَى وَ قَادَةَ الْأُمَمِ"

(مزارعی روحانی: بی تا: ص ۲)

مراعات النظیر با چینشی هنرمندانه، پیوندی ناگسستنی میان مفاهیم دینی و اجتماعی برقرار می‌سازد. ترکیب "مَعَادِنِ التَّقَى" (خاستگاه‌های پرهیزگاری) و "قَادَةُ الْأُمَمِ" (رهبران ملت‌ها) نه تنها از نظر ادبی هماهنگی زیبایی ایجاد می‌کند؛ بلکه از منظر معناشناختی نیز رابطه‌ای عمیق را نمایان می‌سازد. واژه‌ی "مَعَادِن" بر اصالت و ریشه‌دار بودن فضیلت‌های اهل بیت در حقیقت الهی تأکید دارد؛ حال آنکه "قَادَةُ" نقش آنان را در هدایت جامعه به سوی کمال انسانی برجسته می‌سازد. این هم‌نشینی هوشمندانه، تقابل ظاهری میان معنویت و رهبری دنیوی را در هم می‌شکند و وحدت ذاتی این دو بُعد در سیره‌ی اهل بیت را به تصویر می‌کشد. به این ترتیب، مراعات النظیر در این بیت؛ همچون پلی است که عرصه‌های به ظاهر مجزای ایمان و حکمرانی را به هم پیوند می‌زند و تصویری جامع از شخصیت چندبعدی اهل بیت ارائه می‌دهد.

۵-۴. براعت استهلال

براعت استهلال به معنای تناسب آغاز یک اثر با مضمون و هدف کلی آن، از صنایع بدیع معنوی است که موجب

جلب توجه مخاطب و درک بهتر موضوع می‌شود. حسن ابتدا یا براعت مطلع به این معناست که آغاز سخن باید لطیف، روان، با معانی روشن و مستقل از ادامه متن باشد، به گونه‌ای که با موقعیت هماهنگ بوده و شنونده را به شنیدن تمام سخن ترغیب کند. زیبایی براعت مطلع زمانی بیشتر می‌شود که با اشاراتی ظریف و هنرمندانه به مقصود نویسنده یا شاعر اشاره داشته باشد. این ویژگی که به نام "براعت استهلال" شناخته می‌شود، شامل آن است که گوینده در آغاز سخن خود عبارتی بیاورد که به طور غیرمستقیم و بدون تصریح، مقصود نهایی او را به ذهن مخاطب منتقل کند (هاشمی: ۱۳۸۸: ۳۸۲/۲). در مقدمه منظومه سید علینقی، براعت استهلال به شکلی برجسته به کار رفته است و مؤلف با استفاده از این صنعت، به طور غیرمستقیم به ماهیت علمی و ادبی اثر اشاره کرده است. براعت استهلال در این منظومه، نه تنها مقدمه‌ای شایسته برای اثر است، بلکه انسجام و هماهنگی کاملی با هدف کلی آن دارد. مؤلف با استفاده از تصاویر زیبا، ترکیبات ادبی متنوع و اشارات مستقیم به پیامبران، اهل بیت و دانش، مقدمه‌ای تأثیرگذار و متناسب با محتوای علمی و تربیتی اثر خلق کرده است.

مؤلف در بیت " اَوْفَى كَلَامٍ سَيَقُّ لِلْمَرَامِ حَمْدُ إِلِهِ مُجْزِلِ الْأَتَامِ " (مزارعی روحانی: بی تا: ص ۲)

ستایش خداوند را به عنوان کامل‌ترین کلام معرفی می‌کند. واژه "اوفی" که به معنای کامل‌ترین است، نوعی اشارت به هدف اثر یعنی ارائه بیانی کامل و جامع از مباحث نحوی دارد. ترکیب "سَيَقُّ لِلْمَرَامِ" نیز با هدف‌مندی و غایت‌مندی اثر تناسب دارد. این آغاز، هماهنگی میان مدح الهی و هدف آموزشی منظومه را نشان می‌دهد و مخاطب را با محوریت علم و معرفت مواجه می‌سازد. عبارت "خَزَائِنُ الضَّمَائِرِ" در بیت "رَبِّ الْأَبْرِيَاءِ مُودِعِ الْجَوَاهِرِ مِنْ عِلْمِهِ خَزَائِنُ الضَّمَائِرِ" (همان) تداعی گر غایت اصلی علم نحو، یعنی فهم دقیق معانی نهفته در زبان است. این تصویرسازی اهمیت دانش و نقش آن در روشن‌سازی ضمائر پنهان را برجسته می‌کند. در ادامه با استفاده از کلماتی چون (رفع، نصب، جزم و جر) که از مباحث اعرابی نحو است در عباراتی زیبا که حمد و ثنای پرورگار و مدح و ستایش پیامبران را بیان می‌کند زمینه ورود مخاطب به مباحث نحوی را هموار می‌کند:

"وَرَافِعٍ لِكَلِمَةِ التَّوْحِيدِ بِنَصْبِهِ الرُّسُلِ ذَوِي التَّمْجِيدِ"

فَحَفْصُوا الْكُفْرَ بِحَرْمِ الْعُنُقِ مِنْ الطُّغَاةِ وَالْبُغَاةِ الْفُسُقِ " (مزارعی روحانی، بی تا: ص ۲)

در ادامه در بیت:

"وَعَبْدُ ذَا نَطْمٍ حَوَى مَسَائِلًا مِنْ عِلْمِ الْأَعْرَابِ بِنَحْوِ أَشْهَلَا " (مزارعی روحانی، بی تا: ص ۲)

به روشنی به ماهیت اثر اشاره می‌کند. عبارت "بِنَحْوِ أَشْهَلَا" نشان‌دهنده رویکرد مؤلف برای ساده‌سازی مباحث

پیچیده است. این بیت به طور مستقیم با هدف آموزشی اثر مرتبط است و مخاطب را از آغاز با ماهیت علمی آن آشنا می‌کند.

۵. تلفیق علم نحو و ارزش‌های اخلاقی "تحلیلی بر ابعاد تربیتی و مفاهیم اخلاقی در ساختار و محتوای منظومه سید علینقی"

منظومه سید علینقی علاوه بر غنای علمی و نحوی، حامل پیام‌های اخلاقی و تربیتی عمیقی است که مؤلف با هنرمندی در ساختار آن گنجانده است. این اثر با بهره‌گیری از شفافیت و نظم در بیان، نه تنها مفاهیم پیچیده نحوی را ساده‌سازی می‌کند؛ بلکه مخاطب را به سوی ارزش‌های اخلاقی و معنوی هدایت می‌نماید. به‌عنوان مثال در بیت «مَا يَرْفَعُ الْإِبْهَامَ عَنْ ذَاتِ دُكْرٍ / وَضَعًا كَذَا مُقَدَّرٌ فَقَدْ شُهِرَ» (مزارعی روحانی، بی‌تا: ص ۵۵)، تعریف تمیز به‌عنوان عاملی برای رفع ابهام در کلام، به‌طور ضمنی شفافیت در بیان و دقت در ارتباط را توصیه می‌کند. این نکته، به‌ویژه در زندگی انسانی، ضرورت صداقت و وضوح در گفتار و رفتار را برجسته می‌سازد.

مباحث نحوی نظیر تعریف فعل متعدی و لازم نیز دارای پیام‌های تربیتی نهفته‌ای هستند. در بیت «مَا صَحَّ صَوْغٌ مَفْعُولٍ بِلا/ قَيْدٍ فَهَذَا مُتَعَدٍّ جُعِلَا» (مزارعی روحانی، بی‌تا: ۴۰)، فعل متعدی به عملی هدفمند تشبیه شده است که نیازمند مفعول یا دستاوردی مشخص است. این پیام به‌طور ضمنی نشان می‌دهد که در زندگی، تلاش‌های انسان باید هدفمند و جهت‌دار باشد. در مقابل، در بیت «أَوْ كَانَ مِنْ تَحَرُّكِ الْجَسْمِ بِلا/ مَسَّ وَ ذَا نَحْوٍ مَشَى مُنْفَعِلَا» (همان: ۴۱)، فعل لازم به تلاشی درونی و خودجوش اشاره دارد که می‌توان آن را به اهمیت خودسازی و تعالی فردی تعبیر کرد.

جملات دعایی در منظومه نیز نقش پررنگی در انتقال مفاهیم معنوی دارند. در بیت «فَأَسْأَلُ اللَّهَ تَمَامَ الْعَمَلِ / وَالْحِفْظَ مِنْ كُلِّ خَطَا وَ زَلَلٍ» (مزارعی روحانی، ۱۳۹۳ق: ۳)، مؤلف دعای خود برای اتمام عمل و طلب حفظ از خطا را بیان می‌کند. این ابیات، علاوه بر انتقال مفاهیم دینی، مخاطب را به تلاش مستمر همراه با توکل بر خداوند دعوت می‌کند. درخواست اجابت الهی در عبارت «وَأَمِنْ عَلَيَّ رَبِّ بِالْإِجَابَةِ» (همان) و آرزوی رسیدن به درجات عالی در جمله «ثُمَّ أَرْقُ بِئِي إِلَى سَنِيِّ الْمَنْزِلِ» (همان)، نشان‌دهنده پیوند عمیق میان علم، ایمان و تقرب به خداوند است.

این منظومه، با استفاده از مفاهیمی نظیر عدالت، نظم و توجه به قرینه‌ها، پیامی فراتر از علم نحو ارائه می‌دهد و به پرورش ذهن و اخلاق مخاطب می‌پردازد. استفاده از قرینه‌های معنوی در بیت «وَحَذَفَ فَعْلُهُ مَعَ الْقَرِينَةِ / أَجْزَ كَحَمْرًا بَعْدَ تَسْتَقِينِهِ» (مزارعی روحانی، بی‌تا: ۴۱)، یادآور نقش نشانه‌ها و راهنمایی‌ها در زندگی است که مخاطب را به توجه به نشانه‌های الهی و تصمیم‌گیری آگاهانه دعوت می‌کند.

نتیجه‌گیری:

بر اساس یافته‌های این پژوهش، منظومه نحوی سید علینقی حسینی دشتی به عنوان یک اثر علمی-ادبی منحصر به فرد در حوزه آموزش زبان عربی شناسایی گردید. این اثر با بهره‌گیری از ساختاری نظام‌مند در قالب ۷۳۶ بیت و ۴۷ باب، رویکردی نوین در تلفیق مفاهیم نحوی با ارزش‌های اخلاقی ارائه نموده است.

- یافته‌های پژوهش بیانگر ویژگی‌های ممتاز این اثر شامل کاربرد هنرمندانه صنایع ادبی در بیان مفاهیم علمی، ایجاد توازن میان دقت علمی و جذابیت ادبی و ارائه الگویی موفق در آموزش ترکیبی دانش زبانی و تربیت اخلاقی می‌باشد.

- نتایج این پژوهش حاکی از آن است که منظومه مورد مطالعه به عنوان سند تاریخی تحول روش‌های آموزشی در حوزه علوم ادبی، الگویی برای بازنگری در شیوه‌های معاصر آموزش زبان عربی؛ همچنین به عنوان بخشی از میراث علمی منطقه دشتی حائز اهمیت می‌باشد.

- این پژوهش بر ضرورت حفظ و احیای چنین آثاری به عنوان بخشی از گنجینه علمی-فرهنگی کشور تأکید می‌نماید.

پیشنهادات پژوهش حاضر برای مطالعات آتی شامل موارد زیر است:

۱. انجام پژوهش‌های تطبیقی با دیگر منظومه‌های نحوی مانند الفیه ابن مالک
۲. تصحیح انتقادی متن بر اساس تمامی نسخه‌های خطی موجود
۳. مطالعه امکان کاربست روش‌های آموزشی این اثر در نظام‌های آموزشی معاصر

عدم تعارض منافع

نویسندگانی که نام‌هایشان ذکر شده است تأیید می‌کنند که هیچ وابستگی یا مشارکتی با هیچ سازمان یا نهادی که منافع مالی (مانند حق الزحمه؛ کمک‌های آموزشی؛ شرکت در سخنرانی‌ها؛ عضویت، استخدام، مشاوره، مالکیت سهام یا سایر

منافع مالی؛ و شهادت کارشناسی یا ترتیبات مجوز اختراعات) یا منافع غیرمالی (مانند روابط شخصی یا حرفه‌ای، وابستگی‌ها، دانش یا باورها) در موضوع یا مواد مورد بحث در این دست‌نوشته ندارند.

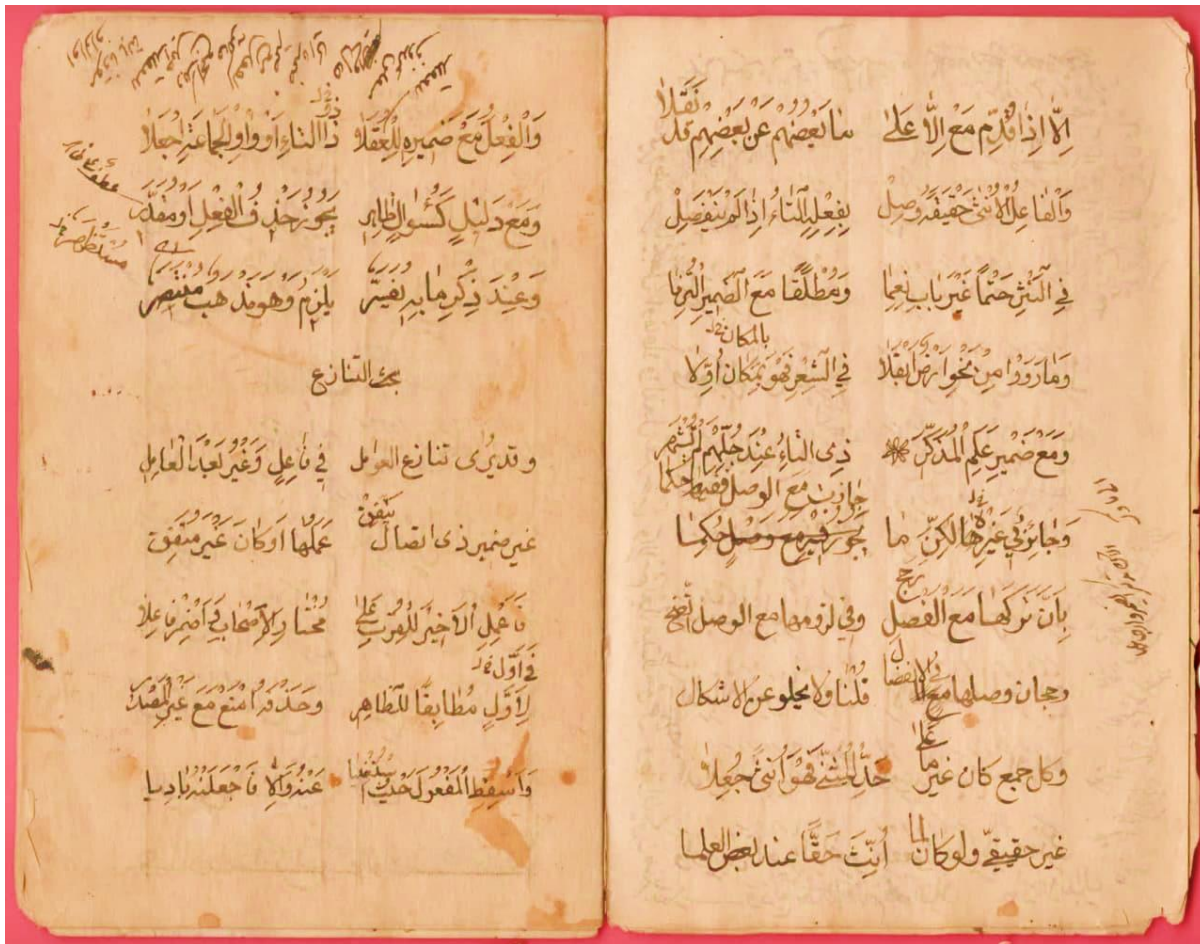
فهرست منابع:

قرآن کریم

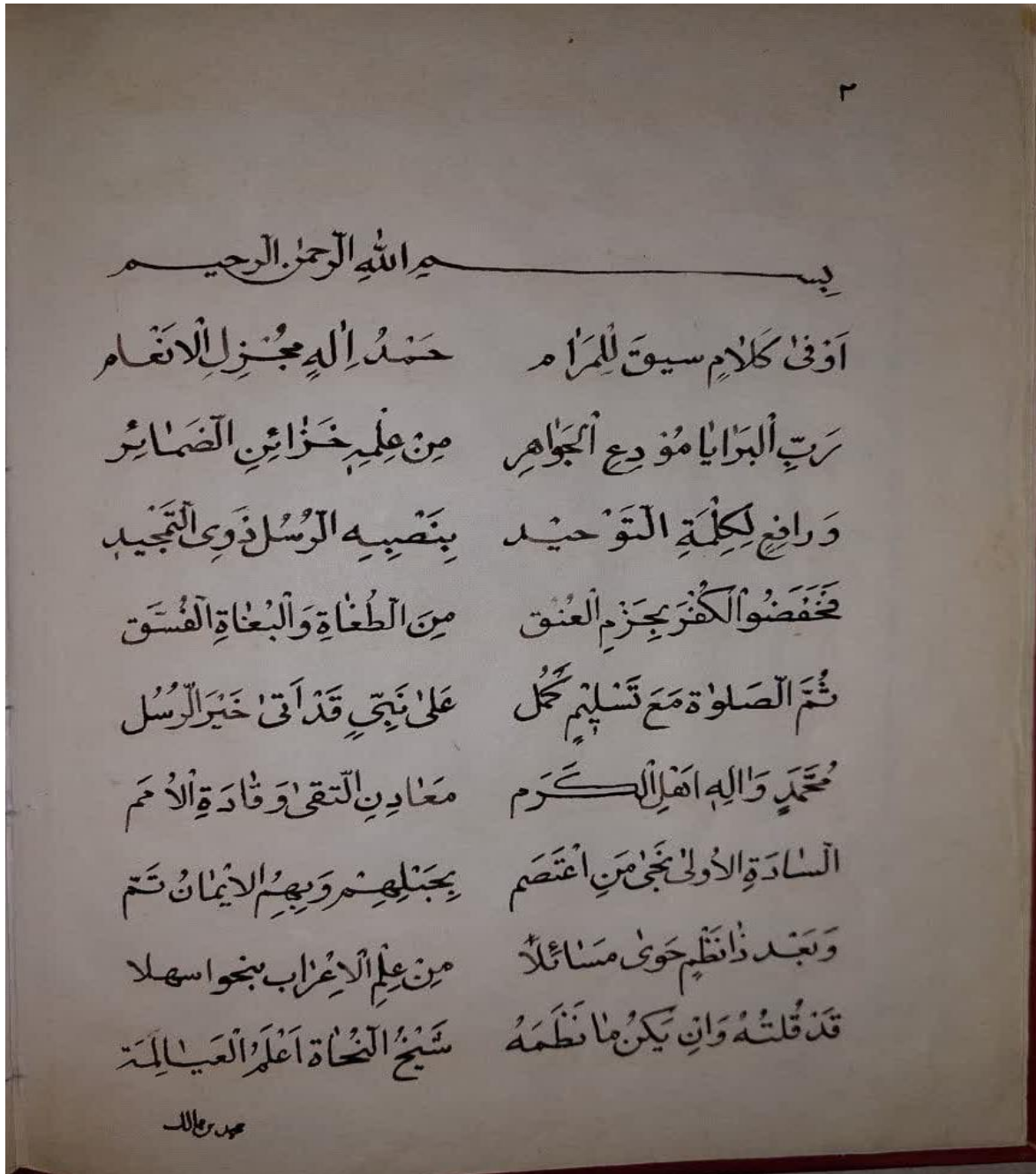
۱. بهرسی، سید غلامحسین (۱۳۹۲)، شناخت نامه سید علینقی حسینی دشتی میان‌خره‌ای، چاپ اول، تهران، رسانش نوین.
۲. جعفری، سید محمدرضا (۱۳۹۸۹)، چلچراغ، چاپ اول، بوشهر، زمزمه‌های روشن.
۳. حسینی دشتی، سید مصطفی (۱۳۹۲)، برگرفته از مجموعه مقالات منتشر شده در کتاب شناخت‌نامه سیدعلینقی حسینی دشتی میان‌خره‌ای، چاپ اول، تهران، رسانش نوین.
۴. حمیدی، سید جعفر (۱۳۸۰)، فرهنگنامه بوشهر، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۵. دشتی، سید علینقی، منظومه نحویه سید علینقی (نسخه اصلی)، قم، کتابخانه شخصی سید علی‌اصغر لطیفی، بی‌تا.
۶. صفایی بوشهری، غلامعلی (۱۳۹۹)، اعلام العلماء دانشنامه روحانیت استان بوشهر، چاپ اول، قم، بوستان کتاب.
۷. غلامی، خلیل (۱۳۹۲)، برگرفته از مجموعه مقالات منتشر شده در کتاب شناخت‌نامه سیدعلینقی حسینی دشتی میان‌خره‌ای، چاپ اول، تهران، رسانش نوین.
۸. مزارعی روحانی، ملاعباس (۱۳۹۳ق)، نسخه بدون اعراب منظومه نحویه سید علینقی، قم، کتابخانه شخصی سید علی‌اصغر لطیفی.
۹. -----، نسخه اعراب‌گذاری شده، قم، کتابخانه شخصی سید علی‌نقی شریعت‌زاده، بی‌تا.
۱۰. نبوی، سید محمد حسن (۱۳۹۲)، برگرفته از مجموعه مقالات منتشر شده در کتاب شناخت‌نامه سیدعلینقی حسینی دشتی میان‌خره‌ای، چاپ اول، تهران، رسانش نوین.
۱۱. هاشمی، احمد (۱۳۸۸)، جواهرالبلاغه، ترجمه: حسن عرفان، چاپ دهم، قم، نشر بلاغت.
۱۲. هاشمی‌زاده، سید محمدرضا (۱۳۹۲)، برگرفته از مجموعه مقالات منتشر شده در کتاب شناخت‌نامه سیدعلینقی حسینی دشتی میان‌خره‌ای، چاپ اول، تهران، رسانش نوین.

پیوست‌ها

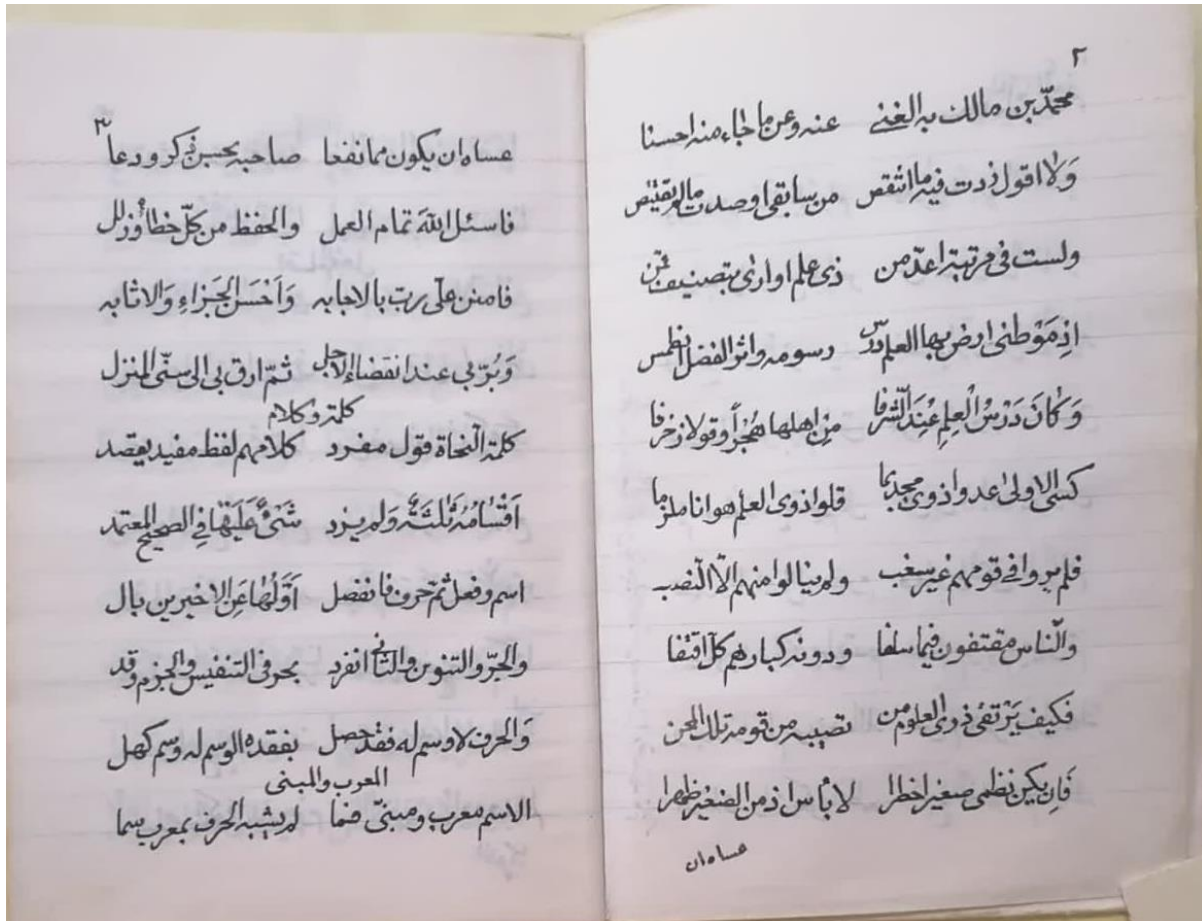
نمونه‌ای از نسخه اصلی به خط مؤلف

نمونه‌ای از نسخه ملاعباس مزارعی روحانی (اعراب‌گذاری شده)

نمونه نسخه ملاعباس مزارعی روحانی (بدون اعراب)

نمونه دیگر از نسخه ملاعباس مزارعی روحانی (بدون اعراب)